

УДК 378.011.31:378.147.001.76

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вікторія Багрій

*Хмельницький національний університет
вул. Інститутська 11, 290016 Хмельницький, Україна*

Розглянуто процес формування та удосконалення професійних умінь та навичок, який є безперервним і здійснюється протягом навчання студента у вищому навчальному закладі; застосування методів, за допомогою яких студенти набувають професійних умінь у процесі педагогічної практики.

Ключові слова: формування професійних умінь та навичок, зміст, форми, методи, педагогічна практика.

Постановка проблеми. Вхідження України у європейський освітній простір, орієнтація на конкурентоспроможність випускників ВНЗ на світовому інтелектуальному ринку вимагає якісного рівня професійної підготовки майбутніх фахівців.

У системі професійної підготовки майбутніх фахівців важливу роль відіграє формування умінь. Це стосується різних галузей, зокрема і соціальної педагогіки.

В умовах гуманізації, демократизації та становлення громадянського суспільства в Україні актуальність проблеми формування професійних умінь соціальних педагогів зумовлена соціальними змінами та реформуванням соціальних послуг, спрямованих на зміну соціокультурного середовища, поліпшенням якості життя людей, визнанням людини як найвищої цінності суспільства.

Сформованість професійних умінь соціального педагога впливає на якість кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця. Уміння і навички, набуті у студентські роки, стають важливою умовою постійного удосконалення професійної майстерності.

Аналіз останніх досліджень. Вагоме значення для розкриття проблеми підготовки і професійного становлення спеціалістів у галузі соціальної роботи і соціальної педагогіки мають наукові праці І. Зверевої, А. Капської, Л. Міщик, С. Харченко, С. Шацького та ін.

Загальні закономірності соціальної взаємодії, детермінуюча роль соціального середовища у процесі становлення особистості, формування

людини розкриті у дослідженнях філософів, соціологів, психологів і педагогів (В. Андрущенко, І. Бех, М. Головатий, І. Зязюн, І. Кон, В. Мухіна, М. Перепилиця, В. Шадриков та ін.).

Невирішені раніше частини проблеми. Проте сьогодні ще не розроблені концептуальні і методичні підходи до вирішення проблеми професіоналізації соціальних працівників у контексті практичного навчання студентів. Вищі навчальні заклади змушені самостійно відпрацьовувати моделі й технології практикоорієнтованого навчання, взаємодії з різними соціальними інститутами з метою організації підготовки соціальних працівників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – визначити та проаналізувати процес формування та удосконалення професійних умінь, що є основою для професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосовуючи такий метод дослідження, як контент-аналіз програм педпрактики, ми визначили особливості та можливості цієї ланки навчального процесу у формуванні професійних умінь соціальних педагогів. Спираючись на дослідження науковців І. Д. Зверевої, А. Й. Капської, М. А. Галагузової, Є. І. Мигович, Л. І. Міщик у галузі соціальної педагогіки та вивчаючи реальний стан організації соціально-педагогічної практики, ми визначили її як процес оволодіння різними видами професійної діяльності, в якому створюються умови для набуття та подальшого удосконалення професійних умінь і формується потреба самоудосконалення у професійній діяльності.

Досвід роботи педагогічних навчальних закладів Англії, США свідчить про розробку різних технологій практичної підготовки майбутніх педагогів. Коопероване навчання є одним з найбільш широко відомих освітніх інновацій у США і найпоширенішим методом підготовки майбутніх педагогів. В основі методів навчання (коопероване навчання, методи критичної педагогіки, педагогічної антропології, етнічної бесіди, презентації проектів тощо) – організація кооперованого, співробітницького навчання майбутніх педагогів за допомогою групової роботи, що ґрунтується на взаємодопомозі студентів, кожний з яких зберігає свою власну ідентичність. Американський вчений Джонсон [3, с. 21] визначає цей метод як “навчальне використання малих груп”, що дає змогу студентам працювати разом з максимальним засвоєнням матеріалу і виділяє три компоненти його ефективних ситуацій: позитивна взаємозалежність, взаємодія в малій групі, групове опрацювання результатів. Серед інноваційних технологій Д. Ахметова, Л. Гур’є [1, с. 141] перспективними виділяють “кейс–стадії”, рефлексію як метод самопізнання і як технологію – діагностичну, розвивальну, тренінгову (тренінг ділової комунікації, особистісного розвитку, комунікативних умінь). Технологія здійснення “кейс–стадії” така: студент, вивчивши текст з описанням ситуації, повинен самостійно спробувати

з'ясувати суть проблеми, визначити власну позицію в оцінюванні ситуації, продумати відповіді на запитання та відшукати конкретні шляхи розв'язання проблеми; студенти в невеликих групах (4–6 осіб) обмінюються думками щодо проблем, які становлять основу кейса, методами діалогу і консенсусу доходять єдиного розв'язання проблеми; висуваються інтелектуальні лідери, котрі визначають шляхи розв'язання проблем після групового обговорення; кожна група висловлює свій погляд щодо вирішення низки проблем, а викладач вміло “диригує” процесом аналізу ситуації, залучаючи до обговорення якомога більше студентів, стимулюючи різноманітні аспекти, творчі доповнення; викладач не оцінює відповіді. Так студенти вчаться аналізувати, виступати, вести дискусії, висловлювати свої думки, відстоювати свої погляди.

Можна ще виокремити такі суттєві особливості:

- широкий спектр установ, де може працювати фахівець: всі типи освітніх установ та служб інших видів (соціального захисту населення, охорони здоров'я юстиції, культури, громадські організації), які надають допомогу людям та розв'язують питання їхньої освіти і виховання;
- складніше за процедурою, ніж в інших професіях, визначення результатів діяльності фахівців соціально-педагогічної роботи;
- домінування якісних показників ефективності над кількісними та наявність суперечностей (кількісних і якісних);
- робота, яку виконують працівники, досить різнопрофільна і складна;
- значна частина соціальної роботи за своєю природою вимагає прийняття термінових і невідкладних рішень;
- соціальна робота не допускає невизначеності й помилок (від фахівця залежить доля людини);
- виробнича діяльність тісно пов'язана з іншими видами роботи (медична, психологічна, інформаційна), вимагає професійних умінь координації дій різних професійних груп, різних за рівнем та статусом організацій [4, с. 62];
- велика кількість категорій дітей, з якою необхідно працювати майбутнім соціальним педагогам, і робота з кожною із них має свою специфіку;
- діяльність соціального педагога різко відрізняється від діяльності педагога загальноосвітньої школи за метою, суб'єктами, функціями, засобами діяльності, що унеможливує перенесення цілей, змісту, форм, методів проведення педагогічної практики.

Отже, важливе завдання, яке необхідно розв'язувати, – формувати уміння у майбутнього фахівця, прояв яких характеризувався гнучкістю,

мобільністю, стійкістю, оперативністю, повнотою у виконанні дій, високим рівнем виявлення

Підґрунтям для практичної діяльності студентів є професійна теоретична підготовка. У процесі педагогічної практики студенти набувають професійних умінь та особистісних рис фахівця гуманістичної спрямованості і на їх основі оволодівають всіма видами професійної діяльності.

Процес формування та удосконалення професійних умінь та навичок є безперервним і здійснюється протягом навчання студента у вищому навчальному закладі та протягом усього періоду професійної діяльності соціального педагога.

З метою поліпшення організації процесу формування професійних умінь ми застосовували такі методи, як спостереження за роботою студента під час педагогічної практики, обговорення результатів роботи та корекція його умінь, спільний перегляд відеозаписів, аудіозаписів з роботи студента на практиці з подальшим детальним обговоренням та рекомендаціями щодо подальшого розвитку професійних умінь. Це давало можливість учасникам експерименту перевіряти рівень розвитку власних умінь, проводити інтерв'ю та аналізувати їх; практикувати такі уміння, як налагодження взаємин із клієнтом, проведення інтерв'ю, розвитку рефлексивних умінь.

Згідно з розробленою технологією, перший етап – це початковий рівень формування професійних умінь, метою якого є сформування уявлення студентів про професійні уміння; позитивне ставлення до соціально-педагогічної діяльності та процесу формування професійних умінь; морально-гуманістичні риси майбутнього фахівця; вияв їх у професійній діяльності на рівні, що відповідає вимогам програм для студентів першого та другого курсів.

З метою формування професійних умінь майбутніх соціальних педагогів ми застосовували такі методи, як переконування, позитивний приклад. З цією метою ми демонстрували зразки індивідуальних бесід, ситуацій, консультацій з позитивними кінцевими результатами.

Отже, забезпечувався зв'язок теорії і практики на цьому етапі формування професійних умінь.

Оскільки першокурсники ще не пройшли теоретичних курсів, які пов'язані із безпосередньою роботою у соціально-педагогічній установі, у них ще немає відповідного уявлення про професійну діяльність, тому перед виходом на першу педагогічну практику ми практикували проведення тренінгових занять зі студентами з метою адаптації у професійну діяльність, формування професійної спрямованості, розвитку комунікативних, організаторських умінь, умінь саморегуляції, формування особистісних рис майбутнього соціального педагога. Тренінгові заняття допомагали студентам – першокурсникам зрозуміти та усвідомити сутність професійної діяльності,

важливість формування професійних умінь, виховання рис особистості, які важливі для майбутньої професійної діяльності.

З метою формування впевненості студентів у результатах соціально-педагогічної роботи ми продемонстрували її результативність. Акцентували на особистісних рисах цих професіоналів, зокрема, безкорисливості, толерантності, високому рівні емпатії, великодушності, альтруїзму тощо, а також тому, як впливали ці сформовані властивості на рівень професійних умінь.

Соціально-виховна (волонтерська) практика у студентів 1-го курсу поєднує теоретичну підготовку з практичною діяльністю, формує професійні мотиви, а саме: бажання допомагати, підтримувати, захищати особистість. Це здійснювалось завдяки участі студентів у реалізації різноманітних соціальних програм (“Рівний рівному”, “Діди Морози – волонтери”), програми корекції (“Я-образу”), програми розвитку комунікативних умінь і культури спілкування, розвитку життєвих умінь і навичок. Участь у волонтерській діяльності дала можливість здобути нові знання, набути соціально-педагогічний досвід, моральне задоволення, шанс пізнати сенс життя, корисні учинки, можливість розвинути свої організаторські уміння, творчі здібності, змінити щось на краще. Тут формувалася відкритий розум, чутливість, здатність до співпраці, професійне ставлення, бажання працювати без оплати, терплячість, сильна мотивація.

У процесі практики студенти формували аналітичні уміння: проводили теоретичний аналіз процесів, які відбуваються у соціумі та негативно впливають на розвиток дитини, аналізували стан дитини та її оточення, визначали її проблему, аналізували спільну діяльність щодо розв’язання проблеми, результати власної професійної діяльності, розвиток власних творчих здібностей тощо.

У процесі волонтерської практики студенти формували комунікативні уміння: володіння інструментарієм індивідуальної, групової комунікації, уміння будувати взаємини з колегами і дітьми, взаємодіяти з учителями, батьками, спеціалістами соціальних служб та іншими установами у наданні допомоги дітям і підліткам, реалізація управлінських рішень у власній педагогічній діяльності.

Волонтерська практика дала можливість студентам розвивати організаторські уміння, які дають змогу успішно організовувати освітню, орієнтувальну діяльність у різноманітних соціокультурних умовах. Залучення студентів до вивчення стану сім’ї, групи, соціуму, особистості дитини навчав їх умінню ставити “соціально-педагогічний” діагноз, діагностувати прояви поведінки дитини.

Формуванню прогнозуючих умінь сприяло розв’язання проблеми дитини шляхом залучення її у спеціально організовану діяльність.

У системі безперервної педагогічної практики важливе місце посідає соціально-педагогічна. Її особливість у тому, що студент перебуває на початковому етапі практичної діяльності, а тому головна мета – навчитись бачити, спостерігати соціально-педагогічні явища, аналізувати їх на підставі засвоєних знань із предметів соціально-психологічного, соціально-педагогічного циклів.

Соціально-педагогічну практику студенти проходять за програмою, зміст якої передбачає спостереження та аналіз діяльності соціального педагога та соціальних служб на практичних заняттях із курсів фахових дисциплін (під час лекційних, практичних, семінарських занять) і безпосередньо в установі (спостерігати та аналізувати організацію виховної роботи у навчально-виховних закладах різного типу і в службах соціальної допомоги різним верствам населення; планувати виховну роботу; фрагментарно залучатись до виховної роботи з дітьми та іншими верствами населення; систематизувати зібраний матеріал).

Практичні заняття забезпечують практичне пізнання студентами закономірностей процесу соціальної адаптації, допомоги, підтримки, соціального виховання; реалізацію їхніх принципів, змісту, форм, методів, прийомів; демонстрування зразків кращих соціальних педагогів, перегляд та обговорення кінофільмів соціально-педагогічної тематики.

На наступному етапі соціально-педагогічної практики, працюючи в установі, студенти ознайомлюються з реальними проблемами професійної праці соціального педагога, відвідують і спостерігають різні види робіт соціального педагога, його методи впливу відповідно до напрямку діяльності (робота із сім'єю, з інвалідами, у сфері зайнятості, із соціально-дезадаптованими дітьми тощо). Вони мають змогу випробувати себе у ролі соціального педагога, завдяки підготовці та проведенню корекції і терапії, моделюванню і прогнозуванню, посередництву і консультуванню, допомагають соціальним педагогам в організації діяльності групи, використовують різні види самостійної роботи, творчих завдань. Головними методами, які застосовували з метою формування професійних умінь, були індивідуальні завдання студентам.

У наступному семестрі студенти відвідували соціальні служби з метою педагогічного спостереження за роботою працівника. Досвід роботи свідчить, що залучення студентів до спостереження забезпечує потрібні результати з формування професійних умінь. Воно сприяє покращенню саморозуміння і самоаналізу студента, допомагає у відтворенні та відображенні почуттів, сприяє осмисленню студентами процесу і змісту взаємодії соціального педагога з клієнтом. У навчанні студентів соціально-педагогічним спостереженням виходили з ідеї поетапного різнорівневого набуття досвіду професійної діяльності. Відповідно до поділу професійних завдань за рівнем

складності на оперативні, тактичні й стратегічні можна виділити три рівні засвоєння діяльності спостереження: оволодіння окремими операціями та вміннями спостереження; оволодіння спостереженнями як цілеспрямованою діяльністю педагога, як компонентом цілісної професійної діяльності дослідницького характеру. Такий підхід є реалізацією закономірності засвоєння складного соціального досвіду – поетапним засвоєнням з посиленням інтеграційних зв'язків між окремими компонентами.

На початковому етапі важливо засвоїти основні операції і прості вміння, пов'язані зі спостереженням – оволодіти оперативним спостереженням педагогічних явищ і процесів. На основному етапі відбувається навчання цілісного досвіду здійснення спостереження, яке спрямоване на розв'язання тактичних завдань. Ця діяльність базується на інтеграції результатів окремих етапів спостереження і сформованих операціях. На завершальному етапі формування професійних умінь діяльність спостереження вводять у соціально-педагогічне дослідження, яке проводять на основі інтеграції з іншими методами пізнання. На цьому етапі важливо проводити спостереження відповідно до вимог, які ставлять до спостереження як методу науково-практичного дослідження, оволодіти культурою професійного спостереження і використати його для розв'язання освітніх завдань.

Поки професійні дії не автоматизуються, вони будуть привертати до себе увагу суб'єкта діяльності, і майбутній педагог не зможе цілеспрямовано переводити її на клієнта. Успішність формування умінь вести спостереження залежить від особистості, тому ми звертаємо увагу на вміння бачити особистість, її психічний, фізичний, моральний стан. Досвід свідчить, що протягом двох-трьох семестрів вміння формуються майже у всіх студентів експериментальних груп. З метою контролю рівня сформованості цього вміння ми використовували ігрові заняття: розповісти, чим займалась та чи інша дитина, за якою студент здійснював спостереження. Звертали увагу і на те, чи вміє студент бачити реакцію дитини на ті чи інші педагогічні дії, читати за зовнішніми ознаками, характер цих реакцій. Дуже важливо, виробити таку професійну звичку: за зовнішніми ознаками “читати” внутрішній стан дитини. Тренуючи такі вміння, ми використовували завдання за відеозаписами. З цією метою на заняттях переглядали фрагменти консультацій, тренінгів, які проводили студенти старших курсів на практиці. На підставі певних зразків студенти складають плани, схеми, розробки бесід, консультацій, виховних заходів, психолого-педагогічні характеристики і самостійно їх аналізують. Такі види роботи сприяють формуванню професійних умінь. Звертали увагу на формування звички спостерігати, фіксувати реакції.

У формуванні професійних умінь студент виконував завдання, отримані від викладача, не задумуючись про важливість цього процесу. З огляду на це ми розглядали цей процес не як лінійний рух через різні стадії, а як спіралеподібний процес. Прагнучи вдосконалити те чи інше вміння, студент проходить одні і ті ж стадії, і чим більше разів він це робить, тим більше нового досвіду набуває, тим вищий рівень його професійних умінь.

Програмою соціально-педагогічної практики передбачено самостійну роботу студентів. Зміст її різноманітний. Це розробка фрагментів консультацій, індивідуальних бесід, моделювання корекційної та реабілітаційної роботи, соціально-педагогічного моделювання та прогнозування посередництва, написання творів-мініатюр на задану тему, опис та розв'язання соціально-педагогічних ситуацій, розробка власних програм виховної роботи тощо. Виконання самостійної роботи вимагає від студента глибоких теоретичних знань та умінь вести спостереження, узагальнювати та систематизувати зібраний матеріал.

Викладачі використовували різні форми контролю за роботою студентів під час практики. Зокрема, письмові творчі завдання, обговорення, дискусії, конкурси на кращий фрагмент уроку, виховного заходу, результати мікродосліджень, пов'язані з апробацією нетрадиційних методик вивчення особистості, її проблем, групи, колективу. Результати практики обговорюють спільно методисти та студентами по закінченні кожного етапу практики. За підсумками практики проводиться залік.

Аналіз анкетування виявив, що дані відповідей на вході і виході різняться: на 14% збільшилось кількість студентів, у яких виникло бажання формувати професійні вміння, і на 5% зменшилось студентів, які не мають серйозних намірів щодо формування професійних умінь.

За такою програмою працювали п'ять років, а тому можна стверджувати про певні здобутки, а саме:

- підвищення ефективності керівництва та контролю з боку викладачів;
- здійснення реального керівництва процесом набуття студентами професійних умінь та навичок;
- спостереження та обговорення досвіду роботи кращих соціальних педагогів;
- удосконалення змісту завдань та урізноманітнення форм і методів контролю за їх виконанням (індивідуальні звіти, аукціони педагогічних ідей, захист педагогічних проектів тощо).

Ми погоджуємося зі твердженнями Н. Ю. Бутенко та Л. М. Грущенко про те, що педагог, який працює над удосконалюванням самоконтролю професійної діяльності, повинен:

- вміти об'єктивно оцінити свої сильні та слабкі грані щодо можливостей суб'єктивного професійного контролю;
- бути готовим до інновацій і переосмислення своїх професійних позицій;
- учитися психологічному аналізу ситуацій;
- перетворювати проблемно-конфліктні та кризові педагогічні ситуації в досвід, що сприяє професійному й особистісному зростанню;
- розширювати арсенал альтернативних педагогічних рішень;
- розглядати свої рішення, прийоми, знахідки з позицій опонента;
- освоювати психотехніку самовладання і самоконтролю;
- домагатися належних позитивних відчуттів, інакше психічні ресурси сконцентруються на придушенні негативних відчуттів (відбудеться гальмування, а не розвиток);
- під час ухвалення педагогічного рішення орієнтуватися не тільки на педагогічний результат, але брати до уваги й психологічні ефекти (власне самопочуття й самовідчуття учня після здійснення прийнятого педагогічного рішення; наслідки для вашої самооцінки і самооцінки учня, які матиме прийняте вами рішення та) [2, с. 13].

Висновки з даного дослідження. Отже, на початковому етапі формування професійних умінь студенти розвивали загальнопедагогічні уміння, а також частково спеціальні профілактичні, психокорекційні, реабілітаційні тощо.

Беручи до уваги особливості соціально-педагогічної діяльності, ми з'ясували, що вона пов'язана з допомогою, підтримкою, захистом людей, які потребують цього. Це можуть здійснювати професіонали, які вирізняються високоморальними та гуманними рисами. Найголовніше для майбутнього соціального педагога – навчитися бачити і співчувати людському горю, болю, стражданню, слухати і відчувати людську душу. Саме співчуття розвиває у людей доброзичливість, безкорисливість, альтруїзм. Цього досягають шляхом ситуацій (придуманих або реальних), які розглядають у навчальному процесі. У дослідженні ми стверджуємо, що сформованість цих рис становитиме основу для прояву благородних, альтруїстичних, гуманних мотивів і це стане джерелом для успішного формування професійних умінь.

Отже, у вищих педагогічних навчальних закладах у процесі підготовки майбутніх педагогів чільне місце відводиться організації педагогічної практики, вдосконаленню її змісту, форм і методів.

-
1. *Ахметова Д., Гурье Л.* Преподаватель вуза и инновационные технологии // Высшее образование в России. 2001. № 4. С. 138–144.

2. Бутенко Н. Ю., Грущенко Л. М. Педагогічна практика: підготовка та реалізація: Навч. посіб. / За заг. ред. Н. Ю. Бутенко. К., 2005.
3. Кошманова Т. С. Коопероване навчання як модель підготовки американських учителів // Шлях освіти. 1999. № 2 С. 20–25.
4. Шендеровський К. С. Менеджмент у соціальній роботі. К., 2007.

**THE PROCESS OF PROFESSIONAL SKILLS DEVELOPMENT
AND IMPROVEMENT AS A BASIS
OF PROFESSIONAL INNOVATIVE ACTIVITY.**

Victoriya Bahriy

*Khmelnyts'ky National University
Instytut's'ka Str., 11, UA-29016 Khmelnyts'ky, Ukraine*

The article deals with the process of professional skills development and improvement as a continuous process that takes place in higher education establishment. It considers the usage of methods due to which professional skills are acquired in the process of pedagogical practice.

Key words: developing the professional abilities and skills, subject-matter, forms, methods, pedagogical practice.

**ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ КАК ОСНОВА ДЛЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Виктория Багрий

*Хмельницький національний університет
ул., Інститутська 11, 290016 Хмельницький, Україна*

Рассмотрен процесс формирования и усовершенствования профессиональных умений и навыков, который является непрерывным и длится в течение обучения студентов в высшем учебном заведении; использование методов, при помощи которых они приобретают профессиональные умения в процессе педагогической практики.

Ключевые слова: формирование профессиональных умений и навыков, содержание, формы, методы, педагогическая практика

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008